

“Өвгөн Жамбалын яриа”-г Ч.Бауден орчуулсан нь

Л.Чулуунбаатар⁵⁹ (МУИС, ШУС)

Товч утга: Английн нэрт монголч эрдэмтэн Чарльз Баудены Монгол судлалаар дагнан хийсэн олон бүтээлийн дотор монгол хэлнээс англи хэлэнд орчуулсан зохиол нилээд хэд байдаг юм. Түүний нэг бол Ц.Дамдинсүрэн гуайн Өвгөн Жамбалаас сурвалжлан эмхэтгэж, 1959 онд хэвлүүлсэн “Өвгөн Жамбалын яриа” нэртэй бүтээл юм. Энэ бүтээлийг монголч эрдэмтэн Магадбүрэн Халтод (Галт-Од)-ын тусламжтайгаар анх уншсан боловч 1969 оны Ц.Дамдинсүрэнгийн түүвэр зохиолд хэвлэгдсэн зарим нэгэн засвар хийсэн эхийг эх болгон орчуулсан байдаг юм. Энэ бүтээлийг орчуулахад Монголын болон гадаадын монголч эрдэмтэдийн 59 бүтээлийг уншиж ашигласан байна. Уг орчуулга болон Монгол-Англи толио 1963 онд зэрэг эхэлсэн шигээ 1997 онд зэрэг дуусгаж, хоёр бүтээл нь зэрэг энэ онд хэвлэгдсэн байдаг.

Түлхүүр үг: Орчуулга зүй, Монгол англи орчуулга, Өвгөн Жамбалын яриа, Ч.Бауден, Бурхны шашин

Олон улсын монголч эрдэмтэдийн анхдугаар хурлын төлөөлөгч, монгол судлалын гарамгай эрдэмтэн, Английн Хатан хааны академийн хүндэт профессор Чарльз Баудены 90 насны ой хэдхэн хоногийн өмнө болж, энэ аугаа хүний ойд зориулсан олон улсын эрдэм шинжилгээний хурлыг Монгол судлалын хүрээлэнгээс зохион байгуулан хийлээ.⁶⁰

Аугаа хөдөлмөрч энэ хүн 1924 оны 4-р сарын 22-ны өдөр дулаан зөөлөн уур амьсгалт, Английн өмнөт эргийн хот болох Веймоут (Weymouth) хотод Чарльз Роскеллийнхний гэр бүлд хоёр дахь хүү нь болон төржээ. Аав, ээж хоёр нь хоёулаа дунд сургуулийн багш байсан болохоор хоёр хүүгээ эрдэм номтой, хүний дайтай хүн болгон өсгөжээ. Тийм болохоор Ч.Бауден Лондонгийн Их Сургуулийн монгол судлалын гавьяат профессор, Британийн Академийн жинхэнэ гишүүн, дэлхийд нэртэй монгол судлалын эрдэмтэн, ах нь далайн цэргийн нэр хүндтэй офицер, инженер хүн болсон байна. Ч.Бауден дэлхийн II дайны гал ид дүрэлзсэн 1943-1946 оны хооронд 3 жил Британийн усан цэрэгт алба хаажээ. Дараа нь Кембрижийн Их Сургуульд орж суралцан төгсгөөд, 1955 онд “Алтан товчийн цаг тооллын бичиг” сэдвээр докторын зэрэг хамгаалжээ. 1950-иад оны эхээр монгол бичгийн хэлээр монгол хэл сурсан болохоор 1955 оноос сонгодог монгол бичгийг сонгох хичээл маягаар зааж эхэлжээ. Тэрээр монгол судлалын нэрт эрдэмтэд Б.Ринчен, Ц.Дамдинсүрэн, Ш.Нацагдорж, Х.Пэрлээ, Г.Сэр-Оджав, О.Намнандорж, Ц.Дорж, Я.Цэвэл гуайтай танилцаж, уулзаж

⁵⁹ МУИС-ийн ШУС, профессор, доктор

⁶⁰ “Монгол судлалын шинэ чиг хандлага II”, Их Британы нэрт монголч эрдэмтэн Чарльз Баудений мэндэлсний 90 насны ойд зориулсан олон улсын эрдэм шинжилгээний бага хурал, УБ., МУИС, 2014-03-21-22

хуучилж явжээ. Б.Ринчен багштай 1954 онд анх захидлаар холбоо тогтоосон болохоор миний анхны багш нарын нэг хэмээн хэлдэг байсан. Б.Ринчен багшаас хүлээн авсан 12 захидал болон ил захидал байдаг бөгөөд нэг удаа тэдгээрээ надад авчирч үзүүлсэн билээ. 1967 оны 8 сараас 1968 оны 2-р сар хүртэл Монголд байхад нь Э.Вандуй, Ж.Цолоо нар монгол хэлний багш хийж байжээ. Ж.Цолоог залуухан 20 настай, эхнэртэй хийгээд багш болон хөтөч хийдэг байсан хэмээн хуучилж байсан билээ.⁶¹

Лондоны Их Сургуульд багшаас эхлэн салбар сургуулийн захирал, проректорын алба хүртэл амьдралынхаа ихэнх хувийг хашиж явсан тэрбээр дэлхийн монгол судлалд нэр алдраа дуурсгасан олон бүтээл хэвлүүлсний дотор монголын эртний уран зохиол, хуучин сурвалж эх бичгээр дагнан ажиллаж олон бүтээл туурвисны дотор орчуулгын том бүтээл хэд хэд байдаг юм. Үүнд:

“**Алтан товч**” (*The Mongol Chronicle Altan Tobci*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1955)

“**Хүрээний Жавзандамба хутагт**” (*The Jebtsundamba Khutukhtus of Urga; text, translation, and notes*. Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1961),

“**Өвгөн Жамбалын яриа**” (*Tales of an old lama, Translated by C.R.Bawden, UK, 1997*)

“**Монголын уламжлалт утга зохиолын дээжис**” (*Mongolian Traditional Literature: An Anthology*. London: Kegan Paul, 2003)⁶² хэмээх дөрвөн бүтээл байдаг юм. Check date values in: |date= (help)

Эдгээр бүтээлийн дотроос Ц.Дамдинсүрэн гуайн Жамбал өвгөнөөс сурвалжлан тэмдэглэж, ном болгон гаргасан “**Өвгөн Жамбалын яриа**” номын орчуулгын талаар ярих гэсэн юм. Уг номыг Шинжлэх Ухаан, Дээд Боловсролын хүрээлэнгийн Эрдэм Шинжилгээний хэвлэлийн Газраас 1959 онд хэвлэн гаргасан 93 хуудастай ном юм. Хэдийгээр энэ номын нэр “**Өвгөн Жамбалын яриа**” хэмээх нэртэй боловч Ч.Бауден гуай шууд үгчилж орчуулсангүй өрнөдийн хүмүүсийн анхаарал татах болон гарчигийг илүү утга агуулгатай болгож “*Tales of an old lama*” хэмээн нэрлэсэн байна. Орчуулгыг бүхэлд нь дэлгэрэнгүй яривал их урт зүйл болох учир энэ өгүүлэлд гол онцлогийн тухай хэдэн зүйл дээр яримаар байна. Энэ орчуулгын онцлог хэдэн зүйлд байгаа юм.

1. Энэ ном бол Богд хаант Автономит Монгол улсын үеийг харуулсан, түүх соёл, хэлний чухал дурсгал болохынх нь хувьд хийгээд 1961 онд орчуулж гаргасан “**Хүрээний Жавзандамба хутагт**” хэмээх номтой нь агуулга, сэдэв ойр дөт болоод тэр номд ороогүй олон сонирхолтой зүйлс энэ номд байсан болохоор онцгойлон сонгож авсан нь мэдээж хэрэг юм. Тэгэхдээ 1959 оны хэвлэлээс бус 1969 оны Ц.Дамдинсүрэнгийн түүвэр зохиолд хэвлэгдсэн зарим нэгэн засвар хийсэн эхийг эх болгон орчууллаа хэмээн онцолсон байдаг. Зарим нэгэн засвар хийсэн эх хэмээн өмнөх үгэндээ дурьдсан явдал бол 1959 оны хэвлэсэн эхийг ч бас уншсан гэдгээ тодотгож байгаа хэрэг юм. Өрнөдийн түүхчид Их Монгол улс

61 Л.Чулуунбаатар, “Монголч эрдэмтэн Чарльз Бауден”, МУИС-ийн МХСС-ийн “Монгол судлалын эрдэм шинжилгээний бүтээл”, № 30 (318), 2009, 135-139 дэх тал

62 www.Charles Bawden - Wikipedia, the free encyclopedia

болон ХХ зууны эхэн үе хүртэлх түүхийн зохиол бүтээлийг нилээд туурвисан боловч Роберт Рупен, Ч.Бауден хоёрын Монголын түүх болон Виллиам Браун, Онон Өргөнгөө нарын орчуулсан БНМАУ-ын түүхийн 3-р боть-иос өөр автономитийн үеийн түүхийг оруулан бичсэн зохиол англи хэлээр ховор билээ. Хэдий тийм боловч тэр үеийн сүм хийд, шашин номын жаяг ёс, Богдын засгийн үед болж байсан олон сонин үйл явдлын тухай огт байхгүй билээ. Тийм болохоор өрнөдийн уншигчдад бодит хүний домог яриагаар үзүүлсэн тэр үеийн түүхийг тодорхой танилцуулах гэсэн хэрэг юм. Орчуулагч өмнөх үгэнд “Энэ ном хоёр удаа хэвлэгдсэн боловч Монголоос гаднах орны уншигчдад төдий л танил биш”⁶³ хийгээд “Их хэлмэгдүүлэлтийн өмнөх Монгол оронд бурхны шашин ямар байсныг мэдэхэд үнэлж баршгүй тодорхой дүр зургийг өгөх болно”⁶⁴ хэмээн онцлон дурдсан байдаг.

2. Энэ номыг орчуулахын тулд асар их хөдөлмөр, тэвчээр, 34 жилийн уйгагүй чармайлт гаргасан байдаг. Анх энэ номыг 1963 онд Магадбүрэн Халтод гуйн тусламжтай уншсан байдаг. Боннын Их Сургуулийн багш Магадбүрэн Халтодыг Лондонгийн Их Сургуулийн Ойрх дорнот болон Африкийн судлалын сургуульд 3 сарын хугацаагаар ажиллахаар ирээд байсан үе юм. “Үг олдож үхэр холдлоо” хэмээн Магадбүрэн гуай их хэлдэг байсан хэмээн хуучилдаг байв. Энэ зохиолыг Магадбүрэн гуйтай уншчихаад “Монгол-Англи толь” хамтран хийхээр тохироод хийж байсан боловч 1978 онд Магадбүрэн гуай нас барж, хэцүү хүнд байсан боловч “Би түүний аугаа их судлаачийн байр сууринд хүрэхгүй боловч толио дуусгахыг амьдралын зорилго болгосон”⁶⁵ хэмээн өөртөө тангараглаж толио энэ орчуулгын номтой хамт 1997 онд хэвлүүлж гаргасан билээ. Энэ нь манай нэрт эрдэмтэн Б.Рэнчин багш шиг нэгэн зэрэг олон зүйлд төвлөн ажиллаж чаддаг бүтээлч хүн байсан гэсэн үг юм.

3. Энэ номыг орчуулахын тулд Позднеевийн “**Монгол ба Монголчууд**” (*Mongolia and the Mongols*), С.Пүрэвжавын “**Хувьсгалын өмнөх Их хүрээ**” (*Pre-revolutionary Urga*) номыг⁶⁶ уншсан минь их тус болсон хэмээн дурьдсан байдаг. Түүнд бас “**Алтан товч**” (*The Mongol Chronicle Altan Tobci*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1955), “**Хүрээний Жавзандамба хутагт**” (*The Jebtsundamba Khutukhtus of Urga; text, translation, and notes*. Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1961)⁶⁷ номуудыг орчуулсан арвин баян туршлага байсан билээ.

4. Уг номд орсон шашин бурхны холбоотой болон монгол судлал, түүхийн олон үг, үйл хэргийг тайлбарлахын тулд дээрх номуудаар тогтохгүй өөрийн хийгээд Өрнөдийн болон Монгол улсын эрдэмтэдийн түүхийн, судалгааны зохиол бүтээлээс гадна олон толь бичиг зэрэг 57 бүтээл⁶⁸ ашигласан байдаг юм.

63 Charles Bawden, “Tales of the Old Lamas”, Published by The Institute of Buddhist Studies Tring, UK., 1997, p X

64 Charles Bawden, “Tales of the Old Lamas”, Published by The Institute of Buddhist Studies Tring, UK., 1997, p X

65 Charles Bawden, *Mongolian-English dictionary*, London and New York, 1997, p I

66 Charles Bawden, “Tales of the Old Lamas”, Published by The Institute of Buddhist Studies Tring, UK., 1997, p IX

67 www. Charles Bawden - Wikipedia, the free encyclopedia

68 Charles Bawden, “Tales of the Old Lamas”, Published by The Institute of Buddhist Studies Tring, UK., 1997, p XI-XIV

5. Энэ номд орсон төвд үгнүүдийг боломжийн хирээр орчуулан тавьсан байдаг. Хамгийн эхэнд байгаа Жамбал тойн гэдгийг “Jambal the Chaplain” гэж орчуулаад хуудасны доор Mo. Donir, probably Tib. *Dkon gnyer*, as in Das, p. 55 “a priest who is in charge of a Buddhist chapel or temple and performs the daily services to the deities contained in it” хэмээн Чандра Дасын толиос иш татан тайлбарласан байдаг. Манай судлаач эрдэмтэн Н.Балжиннямын “Монгол хэлний гадаад үгийн толь”-д “Сүм хийдийн харийн бичиг”⁶⁹ хэмээн тайлбарласан нь Ч.Дасын дээрх тайлбартай бараг ижил байгаа болой. Ийм байдлаар бараг хуудас болгон дээр 1-9 хүртэлх тайлбар зүүлтийг хийсэн байгаа юм. Манай нэрт эрдэмтэн, академич Б.Ринчен багш орчуулсан номдоо ингэж тайлбар хийдэг байсан билээ. Энэ талаар манай профессор Ж.Баттөр багш нэг сонирхолтой илтгэл тавьж байсан билээ.

6. Зарим үгийн нэг хоёрдугаар хэвлэлийн зөрөөг ч нарийн ажигласан байдаг.

Жишээ нь 3-р хуудсанд “Би хогийн шавхруу болсон хүн дээ” хэмээх өгүүлбэрийг “*I just some left-over rubbish*”⁷⁰ хэмээн орчуулаад доор тайлбарт Mo. *Khogiin shavhruu is an improvement on khogiin shahuu in the first edition* хэмээн тайлбарласан байгаа юм.

7. Монголын зан заншил, үндэсний онцлогтой олон үгийг шууд орчуулах буюу тайлбарлан орчуулсан байдаг. Жишээлбэл: ““Лам нарын гэдэс” цайлгана гэж хавар хоормог тараг их өгнө” хэмээх өгүүлбэрийг “*In spring the people would give a lot of khoormog and yoghurt to “whiten the lamas’ guts”*”⁷¹ хэмээн орчуулаад доор хоормогийг a type of fermented milk drink хэмээн тайлбарлаад миний орчуулсан тараг ч бас a type of fermented milk drink гэж тайлбарласан байдаг. Өрнөдийн хүнд өөрийн биеэр ууж үзэж, харж мэдрээгүй бол хоормог таргийн ялгааг гаргах хэцүү байх л даа. Гэхдээ л тарагийг болохоор *yoghurt* хэмээн орчуулаад хоормогийг болохоор нэгэн төрлийн эсгэсэн сүүний ундаа хэмээн тайлбарласан нь өрнөдийн хүнд хоёр өөр ялгаатай зүйл гэдгийг нь ойлгуулахаар байгаа юм. Харин айргийг *kumis* хэмээн орчуулсан боловч доор бас *fermented mares’ milk* хэмээн тодруулж тайлбарласан байна.

8. Сүм хийдийн үйлчилгээтэй холбоотой монгол хэлэнд орсон зарим үг болон зүйр үгийг шууд орчуулсан байдаг. Жишээ нь: 4-р талд “Манж сүлэх сүүний үнээг сүрэгчнээс авчруулж саадаг байсан” хэмээх өгүүлбэрийг “*They used to have milch cows brought in from herders to get milk for their tea*”⁷² хэмээн орчуулсан байна. Өгүүллийг тэрлэгч молхи миний бие 1989-1991 оны хооронд Лондонгийн Их Сургуулийн зочин багшаар ажилласан азтай завшаанаар Ч.Бауден гуайтай танилцаж хоёр жилийн турш 7 хоногт хоёр удаа хичээллэн иймэрхүү үгс олныг тайлбарлан ойлгуулж өгдөг байж билээ. Мөн 6-р талд “Муу билүүний баас их, муу ламын багш олон” хэмээх зүйр үгийг “*A bad whetstone makes a lot of swart, an bad lama has a lot of teachers*”⁷³ хэмээн орчуулсан байгаа болой. 8 –р талд “Богдын шавдан

69 Н.Балжинням, *Монгол хэлний гадаад үгийн толь*, УБ., 2008, 89-р тал

70 Charles Bawden, “*Tales of the Old Lamas*”, Published by The Institute of Buddhist Studies Tring, UK., 1997, p 3

71 Charles Bawden, “*Tales of the Old Lamas*”, Published by The Institute of Buddhist Studies Tring, UK., 1997, p 4

72 Charles Bawden, “*Tales of the Old Lamas*”, Published by The Institute of Buddhist Studies Tring, UK., 1997, p 4

73 Charles Bawden, “*Tales of the Old Lamas*”, Published by The Institute of Buddhist Studies Tring, UK., 1997, p 6

батдахад зориулан түйлэхэд 12 лам үргэлж ном уншиж байдаг” хэмээх өгүүлбэрийг “*At the anniversary service for the “strengthening of the feet” of the Holy One twelve lamas read the scriptures continuously*”⁷⁴ хэмээн орчуулсан байдаг. Шавдан батдахад түйлэх гэдэг нь нас буяныг уртагтахад тусгай зан үйл байдаг учраас Баудений орчуулга ерөнхийдөө таарч байгаа боловч “*strengthening of the feet*” хэмээн шууд орчуулсан нь утгыг арай бүдэгрүүлсэн талтай байна. Гэхдээ өлмий бат оршиг хэмээх утгыг илтгэж байгаа болохоор буруутгаж үл болно.

9. Хүний хоч нэрийг тэр чигт нь буюу утгачлан орчуулсан байдаг. Нэг жишээ татахад 46-р талд “Ямаан Чимэдийн хүү” гэхийг “*Goat Chimed's son*”⁷⁵ хэмээн орчуулсан байна. Манай хэл шинжлэлийн нэрт судлаач профессор Б.Пүрэв-Очир “Хуучин үг” хэмээх өгүүлэлдээ “Энэ номд ийм үгсийн бүлгийг Жамбал донир, Ц.Дамдинсүрэн нар эзэнтэй нь, түүхэн хүний нэртэй нь тов тодорхой тэмдэглэн үлдээсэн нь хожмоо боддог ухаантай хүмүүсийн сайн ажил үйлс гэж хэлж болох байх. Үүнд: “амьд хууч ярианууд”-д байгаагаар жагсаан сонирхъя: Жамбал донир, Баажав донир, Мөрдоной нярав, хогч лалга Мөржав, тахилч Мөрням, гомбоо лам Дүгэржав, галч Дугаржав, Сандуй бичээч, хаалгач Цэвээнжамба, сангай лам Догсом, дэргэдийн бараа бологч, Жагар зодч, Дагва дунхар, Пунцаг хиа, Дарлан банди, Сэрээтэр туслагч, Балдан хачин, Арцаа тайж, Хүрлээ бэйс, Ахай бээс, Агваан зочи, Нэрэнпун галдаа, Соном гэсгүй, Содном занги, өвгөн ноён Дашдорж, Сэрээнэн оточ, Бандид ловон, Намжил тунсаг соёг, Цэвээн тэргүүн, Рааш захирагч, Гимпэл хүнд, Цэнд залан, Аюур зайсан, Цэнд гавж, Жасаа түшмэл, Лэгцэг сойвон, Мөрлэгцэг сэмбэн, Жигжид тойн, Нинж долбий, Гомбодоной гүен, Манзушир хутагт, Дамдин чухал, Чойжин лам, Чойнхор ван, Балданцэрэн гүн, сул гүн Санжмятав, Даваа мэйрэн, Шагж гэвш, Лувсандондог цорж, Бат-Очир шадар, Галсан умзад, цогчин умзад Чимэд, Гэлэгжамц дооромбо, Эрдэнэ маарамба, Агваан лхарамба, Ширнэн жонон, Өндөр гэгээн, Наваан рабжамба, Норов хамба, Дамбий шавран, Жалханз хутагт, Бадамдорж шанзав, Цэрэнчимэд даа лам, Ханд чин ван, Агваан хамба, хүрээ хамба Балдан чоймбол, Түвдэнжамц далай лам гэх мэт”⁷⁶ хэмээн бүгдийг тоочин оруулсан байгаа бөгөөд эд бүгдийг үгчлэн болон утгачлан орчуулсан байна. Хоч нэрийн талаар манай Н.Нансалмаа докторын хэдэн сайхан өгүүлэл бас бий.

Эцэст нь дүгнэж хэлэхэд Ч.Баудений “Өвгөн Жамбалын яриа” номын орчуулга бол өөрийнх нь цохон тэмдэглэснээр Их хэлмэгдүүлэлтийн өмнөх Монгол оронд бурхны шашин ямар байсныг мэдэхэд үнэлж баршгүй тодорхой дүр зургийг болон Монголын түүх соёлтой холбоотой олон ухагдахууныг Өрнөдийн англи хэлт уншигчдад өгч чадсан үнэхээр сайн орчуулгын бүтээл болсон байна. Мөн нөгөө талаар монгол заншил, бурхны шашинтай холбоотой зүйлийг хэрхэн орчуулах, орчуулахын тулд яаж шургуу хөдөлмөрлөх, утгыг эрж хайх үлгэр жишээг монголын залуу орчуулагчдад сургамжлан байгаа хэрэг юм. Тийм болохоор орчуулга хийе хэмээн сэтгэж байгаа манай залуу орчуулагчид Ч.Баудений дээр

74 Charles Bawden, “*Tales of the Old Lamas*”, Published by The Institute of Buddhist Studies Tring, UK., 1997, p 8

75 Charles Bawden, “*Tales of the Old Lamas*”, Published by The Institute of Buddhist Studies Tring, UK., 1997, p46

76 Б. Пүрэв-Очир, “Хуучин үг” өгүүлэл, www.dayarmongol.com/index.php?option=com

нэр дурдсан орчуулгын бүтээлүүдийг тулган унших хэрэгтэй бөгөөд түүнээс их зүйлийг суралцана хэмээн хэлэх байна.

ON THE TRANSLATION OF “TALES OF AN OLD LAMA”

BY CHARLES BAWDEN

Charles Bawden is a world-famous Mongolist, who compiled dictionary and translated many books in his lifetime. Among his valuable translation works, “Tales of the Old Lamas” played an important role. First, he read this book in Mongolian with the help of Magadburen Hal-tod. He has translated it for 34 years. His translation introduced a unique picture of religious life in Mongolia just before the catastrophic period of the early revolutionary time to the westerners. Numerous essential words related to Mongolian customs, tradition, history, nomadic life style, Mongolian Buddhism and shamanism have been explained in detail. This translation can be useful for the Mongolian young translators.

Ном зүй

1. Н.Балжинням, Монгол хэлний гадаад үгийн толь, УБ., 2008
2. Charles Bawden, “Tales of the Old Lamas”, Published by The Institute of Buddhist Studies Tring, UK., 1997
3. Charles Bawden, Mongolian-English dictionary, London and New York, 1997
4. “Монгол судлалын шинэ чиг хандлага II”, Их Британы нэрт монголч эрдэмтэн Чарльз Баудений мэндэлсний 90 насны ойд зориулсан олон улсын эрдэм шинжилгээний бага хурал,-ын абстракт эмхтгэл, УБ., МУИС, 2014-03-21-22
5. Э.Чинбат, Англи-Монгол толь, УБ., 2009
6. Ш.Чоймаа, Л.Тэрбиш, Д.Бүрнээ, Л.Чулуунбаатар, Буддын шашин соёлын тайлбар толь, I, II боть, УБ., 2000
7. Л.Чулуунбаатар, “Монголч эрдэмтэн Чарльз Бауден”, МУИС-ийн МХСС-ийн “Монгол судлалын эрдэм шинжилгээний бүтээл”, № 30 (318), 2009
8. Robert Allen, Consultant editor, The New Penguin English dictionary, Penguin books, 2000
9. **Б. Пүрэв-Очир**, “Хуучин үг” өгүүлэл, www.dayarmongol.com/index.php?option=com
10. [www. Charles Bawden](http://www.CharlesBawden) - Wikipedia, the free encyclopedia